

Un penjant baixmedieval de cavalleria procedent del Castell d'Alcalà (Benissili, Alacant)

MIQUEL SÁNCHEZ I SIGNES*

L'any 2017 va ingressar al Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi un conjunt de materials arqueològics, procedents d'una col·lecció privada, entre els quals es trobaven elements ceràmics diversos i també metàl·lics. Entre aquests últims, destacava la presència d'un penjant de cavalleria, que és el que s'estudia en les pàgines següents. L'aparició de nous exemplars d'ornament de cavall baixmedievals resulta important per la poca quantitat d'aquests que han aparegut fins al moment en terres alacantines.

Paraules clau: penjant; baixmedieval; Castell d'Alcalà; cavalleria; metall.

En el año 2017 ingresó en el Museo Arqueológico Municipal de Alcoi un conjunto de materiales arqueológicos, procedentes de una colección privada, entre los cuales se encontraban diversos elementos cerámicos y también metálicos. Entre estos últimos, destacaba la presencia de un colgante de caballería, que es el que se estudia en las páginas siguientes. La aparición de nuevos ejemplares de adorno de caballo bajomedievales resulta importante por la poca cantidad que de ellos han aparecido hasta el momento en tierras alicantinas.

Palabras clave: colgante; bajomedieval; Castell d'Alcalà; caballería; metal.

A late-medieval cavalry pendant from the Castell d'Alcalà (Benissili, Alicante)

In 2017, it was deposited in the Museu Arqueològic d'Alcoi a set of archaeological materials from a private collection, among which there were several pottery elements, and also metallic ones. Among the latter elements, we would emphasize the presence of a cavalry pendant, which we study in these pages. The finding of some new horse ornaments is important because of the small amount of these kind of pieces found in the province of Alicante.

Keywords: horse harness pendant, late-medieval, Alcalà castle, cavalry, metal.

A ma mare Luisa, que va faltar durant la preparació d'aquest treball.

1. INTRODUCCIÓ

La peça que presentem en aquest estudi va ser donada al Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi l'any 2017. Formava part de la col·lecció de Juan Faus, veí de la localitat, un aficionat que, durant anys, realitzà diverses «expedicions» al castell d'Alcalà, i a molts altres indrets, per a recuperar sense permís materials no sempre procedents de superfície. El fruit d'aquestes eixides al camp fou un gran conjunt de materials, sobretot ceràmics, una part del qual va ser donat ja al Museu d'Alcoi entre els anys 2001 i 2003.

Les circumstàncies de la troballa d'aquest penjant de cavalleria fa que desconeguem per complet el seu context arqueològic. Només sabiem, en començar l'estudi, que es trobava associat a altres objectes metàl·lics, com dues sivelles baixmedievals, una beina o folre de punyal d'adscripció complicada, un cap de maça de cadenes i un important lot de ceràmiques datades entre els segles XIII i XV. Tots aquests

materials, depositats en el Museu d'Alcoi, es troben actualment en estudi.

2. EL CASTELL D'ALCALÀ, LLOC DE LA TROBALLA

Pel que sabem, el penjant objecte del present estudi va ser localitzat en un punt no determinat del castell d'Alcalà. Aquesta important fortificació, també coneguda com castell de Benissili per la seua proximitat al nucli poblacional del mateix nom, es troba situada en el terme municipal de la Vall de Gallinera, a la comarca alacantina de la Marina Alta (fig. 1).

La seua localització és privilegiada. Se situa prop d'un dels extrems de la vall, al costat de la carretera que uneix Planes amb Pego, sobre una muntanya de vessants bastant escarpats i talls verticals, a uns 784 metres s.n.m. (coordenades 736209,4299194, fus 30S, calibrat ETRS89). En concret, s'aixeca sobre dues crestes de roca, en el lateral NE de l'elevació coneguda com el Xarpolar. El castell d'Alcalà té el grau de protecció de Bé d'Interés Cultural des del 25 de juny de l'any 1985.

* Arqueòleg, miquelsignes@gmail.com.
Rebut: 8-11-2019. Acceptat: 29-11-2019.

Figura 1. Plànol de localització del castell d'Alcalà (cercle roig) i el nucli de població de Benissili (fletxa negra).

Es tracta d'un conjunt fortificat de dimensions considerables (fig. 2). Es pot dividir en almenys dos recintes ben diferenciats, bastits mitjançant la tècnica de la tàpia, amb reformes efectuades amb maçoneria i alguns punts en què es va emprar pedra tallada. El que es troba a major altura és el que es considera la cellduïa o alcassaba, aquell recinte

en què es devien trobar les dependències directament relacionades amb el poder; presenta una planta més o menys trapezoïdal, amb una certa tendència triangular, i es localitza en la part més escarpada del cim de la muntanya, sobre les dues crestes de roca, ben defensat per l'abrupte pendent d'accés, tancat per llenços de muralla i una porta en colze, i

Figura 2. Vista aèria del castell d'Alcalà (font: Google Earth).

Figura 3a. El castell d'Alcalà als anys 1920. Foto de Camilo Visedo Moltó.

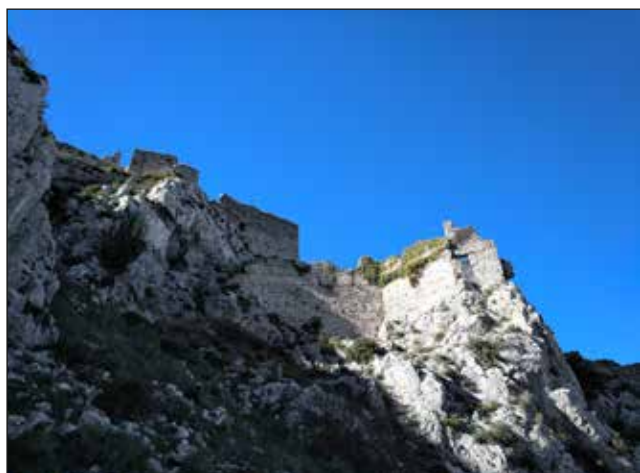

Figura 3b. Vista general d'una part de les restes del castell d'Alcalà en l'actualitat.

Figura 3c. Vista parcial de l'interior del Castell d'Alcalà.

per la caiguda vertical de les parets de la formació rocallosa per la resta de punts. La seua morfologia resulta complicada, a causa de l'adaptació a l'orografia del lloc (fig. 3).

Per sota d'aquest, es desenvolupa un gran recinte partit en dos, habitualment denominat «albacar», una nomenclatura que, des de fa uns anys, es troba immersa en un procés de revisió historiogràfica. Aquest debat se centra, a grans trets,

en el fet de considerar els espais d'albacar dels castells com àrees de recer del ramat (Epalza, 1984), una visió ja bastant superada, o com zones ermes de construccions, com les interpretaren en diverses ocasions P. Guichard, A. Bazzana i P. Cressier a partir de les dècades de 1970 i 1980 (Bazzana, Cressier i Guichard, 1988). Allò ben cert, de tota manera, és que les excavacions arqueològiques fa temps que vénen

demonstrant que en aquests recintes, sovint terraplenats per al conreu des del segle XIX, hi existia una gran quantitat d'estructures que podrien correspondre's, en molts casos, amb habitatges. De fet, J. Torró i J. M. Segura van apuntar la possibilitat que els «albacars» del castell d'Alcalà guariren un hàbitat (Segura i Torró, 1985: 5), una hipòtesi que se sustenta en les restes d'habitacions que hi romanen en peu i en els termes en què s'expressa el document de donació del castell de l'any 1288 a Bernat Guillem de Vilafranca: *castrum et villam*, una denominació que es repeteix, per exemple, en les referències als castells de Pop, Perputxent o Gallinera (Guichard, 1982: 39). De fet, una d'aquestes habitacions va ser excavada l'any 1983, on es va trobar una gran quantitat de ceràmica islàmica i cristiana, que es troba en procés de revisió, i una punta metàl·lica de virot (Rubio, 1988: 21, 40-49).

No hi ha dubte que el castell d'Alcalà és una construcció andalusina, tant pel fet que aparega en la documentació cristiana contemporània a la conquesta del Šarq al-Andalus com un indret ja existent, com per la quantitat de material ceràmic islàmic recuperat en excavació arqueològica i en recollides superficials. Les restes ceràmiques ens indiquen un horitzó, almenys, del segle XI (Bazzana, 1992: 397-398, t. I; algunes d'aquestes, de tota manera, es troben encara en procés d'estudi), però sembla que la major quantitat de fragments es poden datar dins d'època almohade, a partir de la segona meitat del segle XII, com estem comprovant en l'estudi que s'està duent a terme.

De tota manera, no coneixem ara per ara cap esment documental del castell d'Alcalà abans de l'any 1245, quan apareix referit en el pacte de rendició entre el cabdill musulmà Abū 'abd Allāh Muḥammad ibn Ḥudāyl, més conegut com al-Azraq, i l'infant Alfons, fill del rei Jaume I, on se l'anomena al-Qal'ā (Burns i Chevedden, 1999), i se'l reserva el *wazir* musulmà per a ell i el seu llinatge juntament amb el de Perputxent. Aquest fet sembla indicatiu de la importància de la fortificació, no només des del punt de vista estratègic, sinó també familiar. De tota manera, i malgrat el pacte, l'any 1247 al-Azraq va aixecar en armes contra els cristians una part de l'àrea meridional del Regne de València, donant inici al que es coneix com primera revolta musulmana (Guichard, 2001; Torró, 2006). El castell d'Alcalà seria l'epicentre d'aquest fet bèl·lic que va posar en serioses dificultats els cristians fins l'any 1258, quan Jaume I va aconseguir sufocar la revolta i prendre la fortificació principal d'al-Azraq. L'episodi es troba relatat en la *Crònica del rei* o *Llibre dels Fets*: «al vuité dia cobram Alcalà e Gallinera, e setze castells que al-Azraq ens avia emblats e tolts».

A partir d'aquell moment, el castell d'Alcalà aniria oscil·lant entre diversos gestors, sempre sota la propietat reial, fins l'any 1288 (Bazzana, Cressier i Guichard, 1982: 284). En aquell any, el dia 27 d'agost, el rei Alfons II faria donació del castell a Bernat Guillem de Vilafranca, cavaller rossellonés, per les pèrdues que havia patit durant la guerra contra França que s'havia desenvolupat durant els últims dos anys de vida del seu pare Pere el Gran. Des d'aquest

Figura 4. Miniatura del Comentari a l'Apocalipsi de Beat de Lièbana, amb els cavalls ornamentats amb penjants de diverses formes.

moment, el castell formaria part d'un senyoriu que mai més no retornaria a la Corona i que es va quedar en mans privades fins al segle XIX.

3. ELS PENJANTS MEDIEVALS. CAVALLS, GOSOS I AUS, PERÒ SOBRETOT CAVALLS

Entenem com a penjants les peces ornamentals que, com el seu nom indica, es penjaven, suspenien o enganxaven amb l'ajuda de passadors o anelles, en l'arnès dels cavalls, però també en les corretges de gossos, aus de cacera (sobretot falcons, gràcies a l'extensió de la pràctica de la falconeria entre les classes altes de la societat baixmedieval) i altres animals considerats nobles (Ortega i Esquembre, 2010: 172). En la Baixa Edat Mitjana, cal entendre el terme arnès com el conjunt de guarniments d'una bèstia de sella, format per brides, cintes, corretges i sella del cavall; també pot aparèixer com «arreu». En l'arnès es distingeixen tres tipus de peces, depenent del lloc que ocupen: les peces de l'estructura, que solen ser grans, els petits accessoris de tipus passa-corretja i, per acabar, les addicions decoratives, que són les que ací ens ocupen (González, 1994: 142-143); d'aquesta qüestió

general s'han ocupat estudis clàssics, com el de M. Riquer, que són ja de consulta obligada (Riquer, 1968). Els elements ornamentals podien anar subjectes a qualsevol de les parts de l'arnès, mostrant-se sobretot en el pitral, la cingla de sella, les galteres i la mateixa sella.¹

L'engalanament d'animals és una pràctica comuna des de l'Antiguitat, però s'ha aplicat sobretot en els cavalls per la importància que tenien en la vida quotidiana de certs sectors benestants de la societat. Com que la peça que ens ocupa en aquest article és un penjant de cavalleria baixmedieval, anem a centrar-nos en el seu ús en els cavalls al llarg d'aquest període.

En un sentit ampli, un penjant és qualsevol objecte, tèxtil o metàl·lic, que penge de les corretges o gropera del cavall. Per contra, les peces que anaren clavades, incrustades, cosides o aplicades al cuir i tela, sobretot de la sella, es coneixen com xapes o plaques de guarniment.² No obstant açò, amb el temps els dos termes acabarien per confondre's i es va donar el nom de penjants a totes les peces d'ornament de cavalleria, sense importar si es trobaven clavades o penjaven (Olague-Feliú, 1993: 89; Eiroa i Martínez, 2016: 151-152).

Els penjants baixmedievals que han arribat fins a nosaltres són elements metàl·lics que, en el seu moment, podien anar acompanyats per cascavells, cintes, borles, pompons i altres elements que devien servir per a engalanar les bèsties, penjades dels arreu (fig. 4). Cascavells i campanetes, per exemple, que podien aparèixer també situades entre els ulls dels cavalls, devien exercir al mateix temps una funció protectora de l'animal i una funció musical, a més de servir per a avisar del pas d'un tir de cavalls (Martín Ansón, 2005: 12).

I és que sembla que els penjants no només posseïen una funcionalitat ornamental, encara que aquesta va ser sempre la principal i més bàsica. Acompanyant-la, els penjants servien com a signe d'identitat de la classe social que els havia encarregat, funcionant com un símbol de pertinença a un determinat grup social benestant, i al mateix temps com a signe de possessió de l'animal a una persona, família o llinatge. Cal, a més a més, no deslligar aquests objectes del corpus de creences del món baixmedieval, molt influït per la tradició màgica compartida en molts aspectes per les cultures cristiana, musulmana i jueva. En aquest sentit, els penjants funcionarien com a objectes apotropaics i usar-se com un mitjà de protecció de l'animal, tant com a amulet o talismà per a allunyar els mals d'ull, causats per enveja, o els anomenats mals d'aire, en els quals entrava en joc la lluna i els seus efectes, per a la qual cosa els amulets en forma de creixent serien els més adequats; al mateix temps, augmentarien les qualitats del cavall, com poden ser la seua velocitat i el seu vigor. Sembla, a més a més, que el poder taumatúrgic d'aquestes peces podria protegir també el genet. No volem, però, entrar ací en la discussió de la funció màgica dels penjants com a elements de protecció, perquè excediria el plantejament d'aquest treball, però ens permetem adreçar al magnífic treball de M. L. Martín Ansón sobre els amulets en forma de creixent per a cavalleria (Martín Ansón, 2005).

Malgrat que els penjants apareixen usats en cavalleria des de l'Antiguitat, sembla que van viure una expansió a nivell general europeu entre els segles XIII i XV: aquest període cronològic marca l'etapa d'esplendor en la pràctica de l'ornamentació dels cavalls amb penjants i xapes de guarniment. La cada vegada major necessitat d'aquests objectes va portar a la creació d'una indústria específica, estretament lligada a la dels orfebres, en la qual participaven multitud d'oficis. Cap als dos darrers segles de l'Edat Mitjana, s'hi trobaven implicats «además de los correeros, los tejedores de terciopelo, para revestir los correajes; los hiladores del torno de seda, para los adornos de flecos y borlas; los plateros y esmaltadores, para enriquecer con tallos serpenteantes relevados, con chatones, escudetes y pinjantes los petrales y cabezadas» (Gestoso y Pérez, 1899, t. I: 378-380, *apud* Martín Ansón, 2004: 6).

Aquesta moda sembla relacionar-se amb l'àmbit anglo-francès i el sistema d'emblemes heràldics nascut en aquesta àrea geogràfica, cap al segle XII, generalitzant-se a partir de la centúria següent (Lizana, 1997: 436). De qualsevol manera, pareix obvi que els penjants no se circumscriuen només als segles XIII, XIV i XV; coneixem alguns exemples, de les sèries més conegudes, que podrien datar-se ja en el segle XII, mentre que algunes peces heràldiques podrien continuar produïnt-se fins a l'Edat Moderna (Eiroa i Martínez, 2016: 154). Tampoc no es lliga només a l'àmbit hispànic i anglo-francès, sinó que la troballa de peces ornamentals de cavalleria per tot Europa ens assenyala la difusió que van tenir, encara que les col·leccions més importants es troben a la Gran Bretanya (especialment al Museu de Londres) i a Espanya. Els dubtes es presenten per la impossibilitat que tenim, ara per ara, de datar els penjants que no han aparegut en contextos arqueològics tancats; el problema no és petit, ja que la majoria de penjants i xapes de guarniment que coneixem en l'actualitat provenen de col·leccions privades, de manera que els detalls de la seua troballa ens són, gairebé sempre, desconeguts. Així, només la seriació dels que s'han pogut estudiar, i la comparació d'aquests amb aquells que sí que tenen un context arqueològic, pot començar a obrir-nos la possibilitat d'acotar la data d'aquests objectes sumptuaris. Tampoc no estem en posició, encara, de poder parlar de procedències i tallers de producció, malgrat que coneixem l'existència de tallers valencians, aragonesos, catalans i castellans; aquests darrers dos són els que semblen assumir la fabricació de bona part de la demanda del segle XV (Eiroa i Martínez, 2016: 152), per sobre d'altres produccions industrialitzades com les de la ciutat de Llemotges o altres importacions europees, que encara coneixem molt malament.

No obstant això, els orfebres semblen ser tant cristians com musulmans o jueus. Especial rellevància hi degueren tenir aquests últims, ja que sabem que una bona part dels argenteros baixmedievals pertanyien a la comunitat jueva. Però no ens han de confondre els motius decoratius que carreguen els penjants: malgrat la relació apriorística que podríem fer d'un determinat símbol amb una cultura, allò ben cert és que les representacions tant gràfiques com arquitectòniques,

zoomorfes, antropomorfes o simbòliques es barregen. És el fruit de cristians encarregant peces en tallers jueus o musulmans, o a l'inrevés, per damunt de prohibicions clares com les que impedièn als jueus ornamentar els seus animals com feien els cristians. És el fruit també de modes, com la dels alifats en els segles XIV i XV o la hamza esquemàtica que apareix en produccions ceràmiques valencianes, o de la perduració de certs símbols que ara lligaríem a un grup ètnic, com la creu de sis puntes, però que en la Baixa Edat Mitjana s'hi troben compartits dins del món hispanomusulmà.

L'augment de la demanda a partir del segle XIII portaria a alguns problemes d'ostentació entre els nobles baixmedievals, que degueren competir entre ells per a mostrar la major riquesa en les seues muntures. Tant fou així que, per exemple, a Castella es repetíren de manera sistemàtica les ordres i pragmàtiques contra aquesta pràctica des de l'època de Joan II fins al regnat de Carles I. De qualsevol manera, el luxe no va disminuir i es va fer tan difícil controlar la situació que, en 1501, els Reis Catòlics manarien extingir l'ordre de no platejar ni daurar cap element de l'arnès, ni tan sols sobre coure o ferro (Martín Ansón, 2004: 8). Les classes més altes arribarien a usar com a xapes de guarniment làmines d'ivori i d'or, amb incrustacions de pedres precioses.

Els penjants solen presentar unes dimensions entre 2 i 10 cm i, generalment, estar realitzats amb coure o bronze: de manera habitual, són plaques més o menys fines, amb formes diverses, només decorades per una cara mitjançant tècnica d'excavació, i sobreesmaltades per a colorejar el metall. Poques vegades s'utilitza la tècnica de l'alveolat. Són objectes que podríem anomenar de continuïtat, perquè continuen fent servir el bronze i el coure per a la seua fabricació en moments, com els segles XIV i sobretot el XV, en què l'argent i l'esmalt translúcid són molt més emprats en orfebreria que no pas els anteriors. Les formes són molt variades i es poden distingir des de les més senzilles, com les quadrades, circulars o rectangulars, fins a altres de més complicades, com les apuntades, les poligonals, les lobulades, cruciformes, estrellades, semicirculars, irregulars, semicirculars amb pics i de creixent o mitja lluna, fins arribar a les més complexes que poden presentar una combinació de dues o més formes de les anteriors.

Pel que fa a la representació que carreguen els penjants, la classificació és també extensa. hi trobem sèries figuratives, epigràfiques amb lemes o llegendes personals o de llinatge, i també motius heràldics (Ortega i Esquembre, 2010: 172) i, sembla que també, pseudoheràldics, com ocorre amb la vaixel·la ceràmica, sobretot valenciana amb decoració en verd i manganés, en els segles XIII i, almenys, tota la primera meitat del segle XIV (Menéndez Fuego i Pina, 2017: 124). No obstant això, ha estat M. L. Martín Ansón la investigadora que, fins al moment, ha aconseguit la classificació més completa d'aquest tipus de peces a partir de l'extensa col·lecció de penjants i xapes de guarniment depositada en els fons de l'Institut de València de Don Juan:

- 1) Representacions amb presència de figura humana: són les que major riquesa i varietat ornamental i te-

màtica presenten. Poden aparèixer acompanyades de llegendes. Sovint se centren en el repertori religiós i en els símbols de pietat (Martín Ansón, 2004: 13), encara que com bé apunten J. Eiroa i A. Martínez, algunes representacions que s'han relacionat amb la Verge podrien tenir més a veure amb el tema recurrent del *château d'amour*, molt difós al llarg del segle XIV (Eiroa i Martínez, 2016: 153).

- 2) Representacions amb figuracions zoomòrfiques, en les quals poden aparèixer animals reals o mitològics, sols o formant part d'escenes més o menys complexes (Martín Ansón, 2004: 95).
- 3) Representacions heràldiques, que poden pertànyer a emblemes familiars (Martín Ansón, 2004: 189), o pseudoheràldiques, que carreguen motius ornamentals sense relació amb cap llinatge (Menéndez Pidal, 1999: 141).
- 4) Representacions amb temes vegetals i geomètrics, de tipus naturalistes o esquematitzats, i que barregen elements de la tradició hispanomusulmana, un fet, pel que sembla, bastant freqüent en els segles XIV i XV no només en aquestes peces, sinó també en els objectes utilitaris i sumptuaris (Martín Ansón, 2004: 359).
- 5) Representacions amb motius epigràfics, formats per lletres soltes, lemes o llegendes que poden aparèixer en posició aïllada o formant part de composicions més complexes, amb rerefons ornamental, heràldic o religiós. Les lletres poden dibuixar-se amb formes gòtiques o cúfiques (Martín Ansón, 2004: 419).
- 6) Representacions i formes diverses, que no entren en cap de les categories anteriors, i sovint el significat o intenció de les quals pot ser màgic o completament desconegut (Martín Ansón, 2004: 508).

També poden classificar-se els penjants pel seu sistema de muntatge, que pot ser frontal o lateral. Les xapes de guarniment presenten sempre un sistema frontal, basat en la perforació de dos o més punts de l'objecte per a l'inserció de reblons o petits claus que puguin assegurar la peça a les corretges o a la sella de muntar. Pel que fa als penjants, la subjecció més senzilla s'assegura mitjançant una anel·leta soldada a l'extrem superior, que permet la suspensió de l'objecte mitjançant un passador; el segon tipus de sistema es compon de dues peces articulades, una fixa, que és l'anel·leta unida al penjant, i una segona, també metàl·lica, que serveix com a subjecció i que es lliga o insereix, a través d'una perforació, a les distintes parts de l'arnès del cavall.

4. EL PENJANT DEL CASTELL D'ALCALÀ. ESTUDI FORMAL

Com ja havíem assenyalat, el penjant que ens ocupa es troba actualment depositat en el Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi «Camil Visedo Moltó» des de l'any 2017, quan es va fer la donació a nom de Juan Faus, el seu pro-

Figura 5. Fotografia i dibuix del penjant del castell d'Alcalà.

pietari, juntament amb un lot interessant de ceràmica baixmedieval cristiana vidrada i decorada, seleccionada a consciència (només hi trobem vores i solers decorats en verd i manganés, blau cobalt, blau i daurat o reflex metàl·lic, o simplement amb coberta estannífera, i fragments informes igualment decorats). També s'hi ingressaren algunes peces metàl·liques que comentarem més endavant.

El penjant del castell d'Alcalà és una peça metàl·lica de forma circular, festonejada, lleugerament el·líptica, caracteritzada per la presència de huit lòbuls semicirculars eixamplats, els quals alternen en les seues unions amb uns altres huit semicercles d'una grandària sensiblement menor i apuntats, amb forma de gota o llàgrima (fig. 5). Es va fabricar emprant una única làmina de coure de coloració rogenca, sense motle, forjada, martellada i llimada per a aconseguir l'aspecte general lobulat. Mentre que la part posterior és completament llisa, la cara anterior, aquella que era visible, es troba decorada mitjançant tècnica gravada i excavada. No ha conservat cap resta d'esmalt, si n'arribà a tenir, a causa de l'agressiva neteja a la qual se la va sotmetre en època recent, segurament per part del seu propietari, Juan Faus. S'ha dit en l'epígraf anterior que aquestes peces solien trobar-se sovint esmaltades o sobredaurades, amb el doble objectiu de ressaltar els motius representats i dotar l'objecte d'un aspecte visual més ric, ja que els materials emprats

no eren els més nobles, llevat d'alguns exemples com les xapes d'argent lligat amb coure que es conserven al Museu Frederic Marès de Barcelona (Martín Ansón, 1994; també és interessant consultar el lot de penjants conservats en la col·lecció del Museu Lázaro Galdiano, publicats en Martín Ansón, 1986).

La peça presenta un gruix de 0,20 cm, una amplària màxima de 7,20 cm i una llargària de 7,40 cm, que s'estén fins als 8,40 cm si li comptem l'apèndix superior on hi ha l'orifici o anelleta per a la subjecció del penjant en l'arnès; aquest extrem no es troba soldat al cos principal de la peça, sinó que és part de la mateixa làmina. L'orifici per a la subjecció és circular, presenta un diàmetre de 0,05 cm i es troba centrat.

En la part inferior trobem algunes evidències de llimadura. És complicat pensar en l'existència d'una anelleta simètrica a la superior, pel fet que, si fóra així, ens trobaríem davant una xapa de guarniment certament estranya, amb només dos punts de subjecció i exteriors a la peça. És més probable que es tracte d'una manipulació o alteració per part del darrer propietari, el qual, sabem, la va utilitzar com a medalló. Podem suposar, així, que la peça només devia disposar d'una anelleta de subjecció, com ocorre en tots els altres casos que hem pogut trobar.

El penjant presenta un sistema de subjecció frontal. Encara que els petits i mitjans penjants dels segles XIII i XIV,

molts dels quals són de forma quadrangular o apuntada, semblen muntar-se mitjançant sistema lateral articulat, alguns de tipus circular datats en els segles XIV i XV opten per l'enganxament frontal, la qual cosa ens ajuda a reduir el període cronològic per al nostre exemplar. És el cas del penjant inventariat com a 5516, conservat a l'Institut de València de Don Juan, a Madrid: no presenta apèndix inferior, la subjecció és només superior i frontal, i la forma és idèntica a la de la peça que estem tractant, «forma lobulada con alternancia de lóbulos grandes y pequeños en número de dieciséis» (Martín Ansón, 2004: 211, peça de catàleg 192).

La decoració de l'anvers està formada per motius zoomorfs i de tipus heràldic o pseudoheràldic. Pot enquadrar-se en el que M. L. Martín Ansón classificà com a representacions amb emblemes heràldics (Martín Ansón, 2004: 189). En el centre de la peça hi ha un escut apuntat, de tipus ibèric, en l'interior del qual es representa, sola, la figura força esquemàtica d'un colom o àguila de perfil, orientada a esquerra, amb les ales plegades i les potes desplegades en actitud de caminar en aquella direcció. Amb buidatges també molt esquemàtics, s'han volgut representar les plomes del cos, les ales i la cua, així com un bec curt i un ull arrodonit. Tant els faldons de les potes com les urpes semblen d'àguila, mentre que la forma general del cos i del cap s'apropa a la representació d'un colom. En l'exterior, cadascun dels costats de l'escut (els dos laterals i el superior) carreguen una decoració de tema vegetal, composta per palmes dobles en disposició horitzontal. Escut i palmes es troben inscrits en l'interior d'un cercle definit per una línia grossa.

En l'exterior del cercle, i dins de cada lòbul gran, s'hi representa una altra figura zoomorfa, que s'apropa a l'ideal esquemàtic d'una garsa o una grua: n'hi ha huit en total. La posició de l'animal varia en tres posicions: en tres de les figuracions, es troba dirigit cap a l'esquerra en actitud de caminar, i amb el cap orientat cap amunt i el bec obert; en altres dues, apareix de la mateixa manera, però orientat cap a la dreta. En els dos casos, l'animal manté el cos contra el cercle central i les potes cap a l'exterior, com si es trobava capgirat. En les tres darreres representacions, l'estil del gravat és més simple: ara, l'animal apareix amb les potes recolzades contra el cercle central, el cos arquejat i ha desaparegut la sensació de moviment; a més a més, el cap reposa contra el terra, elevant l'efecte d'immobilitat: en dues ocasions la figuració es representa cap a l'esquerra, i en una sola cap a la dreta.

L'esquematisme dels gravats sembla estar causat per la reduïda àrea de treball i el tipus d'eines emprades, segurament burins i punxons, així com per la duresa del metall. És un problema al qual s'enfronten els orfebres baixmedievals en tots els àmbits en els quals treballen, com en els oficis d'obridor d'encunys per a les seques, per a les hòsties consagrades o la fabricació de medalles, tots aquests desenvolupats per argenters, molts dels quals eren jueus (Sánchez, inèdit). Hem d'atribuir a aquesta dificultat, llavors, la forma en què apareix en alguns lòbuls el bec del zoomorf, molt

curt, tallat per la línia del lòbul i condemnada la seua prolongació més realista per la manca d'espai.

En el cas de la figuració central, ens inclinem per proposar una interpretació pseudoheràldica. El penjant d'Alcalà no devia representar cap llinatge concret, sinó que vindria a ser un exemple de la utilització d'elements heràldics sense cap relació amb una família concreta, pel fet que les armes s'incorporen, al llarg de la Baixa Edat Mitjana, a diverses representacions artístiques amb una finalitat purament ornamental, almenys des del segle XIII. És el que ocorre amb el penjant i les xapes de guarniment del tresoret de Briviesca, Burgos, datat cap al segle XIV: les figuracions heràldiques no responen a cap blasó de la zona, perquè, encara que carreguen els mateixos elements, aquests apareixen amb variacions significatives respecte dels escuts dels llinatges nobles (Monteverde, 1939: 8). Com ja hem apuntat abans, la presència d'escuts sense relació amb nissagues familiars és freqüent, per exemple, en les sèries ceràmiques clàssiques de Manises anomenades pseudoheràldiques, produïdes en verd i manganés: el fet de no representar cap blasó concret, i carregar variacions d'un, dos o tres pals en l'interior dels escuts, porta a pensar que respondrien a una demanda social, a una moda allunyada de la vaixella luxosa de la noblesa i centrada en les classes baixes de la societat cristiana baixmedieval (Menéndez i Pina, 2017: 124). No vol dir açò que el penjant del castell d'Alcalà pugui relacionar-se amb les classes populars, sinó més bé que és el resultat d'una moda a la qual s'afegeix també la baixa noblesa.

Pel que fa a l'animal contingut en l'escut, pot semblar poc freqüent pel tipus d'au representada. La figura pot haver estat gravada amb una funció simbòlica o simplement ornamental; no sempre resulta senzill distingir la intenció de l'autor. Encara que la nostra preferència s'inclina cap a l'àguila o el colom, allò ben cert és que el ventall d'imatges d'aus sembla ser molt ampli en totes les figuracions de l'Edat Mitjana, siga quin siga el seu suport. El fet que es trobe destacat en el centre de la composició, inscrit en un escudet i amb una grandària major que la resta de zoomorfs, ens indica una preeminència d'aquest animal per damunt dels altres, i una importància per sobre de la resta de representacions.

El colom és un símbol cristià per excel·lència. En el plànol simbòlic, és l'element iconogràfic que representa Crist i l'Esperit Sant, i se'l relaciona amb la perfecció i amb l'Església. Com a virtuts, simbolitza l'esperança i la puresa. Otó, bisbe de Túscul, relacionava els coloms amb la gent senzilla, en una divisió comparativa entre homes i aus: si haguérem de fer un grup d'aus bones i aus dolentes, en el primer es trobarien, amb el colom, la cigonya, el gall, la garsa, la grua, el paó, el cigne o l'àguila, entre altres (Morales, 1996). Aquest darrer animal és el que també ens interessa.

La possibilitat que l'autor barrejara elements d'una àguila ens pot portar a pensar en una unió de virtuts simbòliques, ja que, a banda de realitzar una associació amb el poder, també ho fa amb Crist i amb l'Evangeli. Cal no perdre de vista que la iconografia animal en el bestiar medieval es troba en tots els casos carregada de simbolisme. De qual-

sevol manera, és una idea complicada de comprovar, pel fet que no hem trobat paral·lels d'aquesta hibridació iconogràfica. Sí que hi ha, en canvi, representacions de coloms amb faldons exagerats i urpes massa desenvolupades que semblen respondre més a un cànon figuratiu o a un art poc acurat, més que no a una voluntat conscient d'hibridació; només cal veure l'exemple, encara que ja tardà, del colom esculpit al damunt de la pila baptismal de la catedral d'Osca, maldestre i amb un acabament poc certer segons la nostra visió artística actual.

Al voltant del cercle central apareixen unes altres huit representacions zoomorfes. Pel seu esquematisme bé podrien associar-se a una garsa, bé a una grua, la qual sembla l'opció més probable. De qualsevol manera, les dues aus, considerades «bones», es troben lligades a l'element aire, representant l'ànima i, per tant, espiritualitat i transcendència (Morales, 1996). La grua sembla presentar una major significació dins l'imaginari iconogràfic baixmedieval que no la garsa. Va gaudir de la consideració d'animal organitzat, diligent i perseverant, previsor i savi (pel fet de volar sota la direcció d'una sola d'aquestes aus), i símbol de la misericòrdia i la vigilància, sobretot contra el pecat, qualitats assenyalades per autors medievals com Sant Isidor de Sevilla o Sant Antoni de Pàdua. No obstant això, el significat simbòlic més destacat, i compartit amb la cigonya, amb la qual sovint es confon tant en la literatura com en les figuracions, es relaciona amb la seua alimentació: com que ambdues mengen petits rèptils, símbols de la corrupció, se les va considerar aus que acaben amb el pecat i amb tot allò negatiu (Rodríguez Peinado, 2014).

La nostra opció de considerar l'animal representat una garsa recolza també en el tipus de gravat, pel fet que presenta una falsa cua a partir de les plomes que es desenvolupen des del cos, com apareix sovint en les figuracions medievals d'aquesta au.

Garsa	Grua
· Transcendència i espiritualitat	· Ànima bona
· Representació de l'ànima (vola alt)	· Justícia
· Au bona	· Símbol de l'organització
· Generositat	· Vigilància
· Fidelitat	· Misericòrdia
	· Vigilància per a evitar el pecat
	· Diligència i perseverància
	· Previsió
	· Sabiduria
	· Acaben amb la corrupció terrenal i de l'ànima

Així, podríem considerar el penjant del castell d'Alcalà com un objecte enquadrat en una representació de figuracions zoomorfes amb emblema pseudoheràldic. Pel que fa a la seua cronologia, ha d'oscil·lar entre el segle XIV i el segle XV, encara que ens sembla més probable una datació dins d'aquesta darrera centúria. Coneixem alguns exemples de penjants semblants amb aquesta mateixa cronologia: entre els conservats a l'Institut de Valencia de Don Juan, cal destacar els número d'inventari 5548 (catàleg, 17), amb representació de figura humana, huit lòbuls, una grandària una mica menor que el que ens ocupa (5,50 cm x 5,10 cm), mateix material i tècnica, i cronologia de la segona meitat del segle XV; número d'inventari 5380 (catàleg, 27), amb figuració antropomorfa, 7,00 cm x 6,10 cm i datació de la primera meitat del segle XV; número d'inventari 5750 (catàleg, 174), amb escut amb castell i arbres, situat en el segle XV; o el pseudoheràldic amb número d'inventari 5516 (catàleg, 192), de 7,20 cm x 6,30 cm i cronologia del segle XV (Martín Ansón, 2004: 30, 40, 193, 211). El Museu Arqueològic Nacional conserva un penjant lobulat de 6,20 cm x 5,00 cm, que es va datar en el segle XIV, semblant quant a forma i material al d'Alcalà, però diferent en tot pel que fa a decoració (Olague-Feliu, 1993: 91).

Per acabar, cal fer referència a la troballa d'un penjant de característiques semblants al castell de Castalla (Alacant), en el transcurs de les excavacions arqueològiques realitzades entre els anys 1998 i 1999 per l'empresa Arpa Patrimonio. A més a més, s'hi va trobar també un suport de penjant, aquest malauradament descontextualitzat. El penjant de Castalla és de coure daurat, esmaltat, excavat i gravat, com el del castell d'Alcalà, amb unes mesures de 6,00 cm x 5,20 cm i 0,21 cm de gruix. En aquest cas, el festonejat és complet, presentant dihuit lòbuls de mida semblant, a excepció de dos d'una grandària major; disset dels lòbuls menuts es troben orlats amb un disc central cadascun.

El penjant del castell de Castalla presenta decoració en la cara anterior, composta per una estrella de tres puntes formada per traços dobles el·líptics: en l'interior de cada punta hi ha una flor de lliri rebaixada, i entre aquestes tres, un escut apuntat carregat amb figuració geomètrica pseudoheràldica. La peça conserva restes d'esmalt vermell, verd i blanc. Els autors de l'estudi d'aquesta peça la valoren com a «más propia del siglo XV, que del XIV», la qual cosa encaixa, també, amb la nostra proposta cronològica per al penjant del castell d'Alcalà; va aparèixer en una zona amb altres materials baixmedievals, sobretot ceràmics, que s'interpretà com una possible albarderia (Ortega i Esquembre, 2010: 172-173).

A diferència, no obstant això, del penjant d'Alcalà, el de Castalla presenta un sistema de subjecció lateral, i no frontal. Aquest sistema d'enganxament es relaciona amb la peça sense context recuperada durant la campanya d'excavació: un suport amb xarnera inferior de doble llengüeta per la qual devia passar un pern que devia travessar l'orifici de l'apèndix superior del penjant. Aquest suport es troba també decorat amb un motiu en principi pseudoheràldic, format per un escut carregat amb escacs (Ortega i Esquembre, 2010: 173).

Figura 6. Cap de maça de cadenes, de la donació del castell d'Alcalà.

5. EL CONTEXT DEL PENJANT. ALGUNS MATERIALS DESTACATS DE LA DONACIÓ

S'ha assenyalat abans que el penjant va ser donat al Museu Arqueològic Municipal d'Alcoi juntament amb un lot important de materials, sobretot ceràmics, però també metàl·lics. Tots ells es troben en procés d'estudi, per la qual cosa només podem oferir ací, de moment, unes breus anotacions sobre aquests.

Sens dubte, els materials metàl·lics són els més destacats. Hem pogut distingir un fragment de sivella, feta de bronze, de secció triangular, amb uns 4,20 cm de longitud màxima conservada i un gruix de 0,35 cm (inventari 139/2017 – M03/008), i una sivella completa del mateix material (inventari 138/2017 – M03/008). La peça sencera és l'element passiu, com sembla ser-ho també el fragment anterior, i es compon d'una barreta de 4,85 cm de longitud, secció quadrangular i 0,20 cm de gruix, a la qual s'uneixen dos lòbuls quasi semicirculars amb connexió entre aquests, en la part superior, mitjançant un eixamplament. La sivella, en total, té entre 2,10 cm i 2,30 cm d'amplària (1,80 cm en el centre), i un gruix en els lòbuls, de secció rectangular, de 0,30 cm. La seua cronologia ha de moure's entre els segles XIV i XV. No cal dir que les circumstàncies de la seua troballa, o el seu context, ens són desconegudes.

Més interessant sembla la presència d'un cap de maça amb cadenes (fig. 6). Aquesta arma es compon d'un mànec generalment de fusta, que fa entre mig metre i un metre de longitud com a mínim, a l'extrem superior del qual s'enganxa normalment una cadena, o de manera menys habitual una cinta de cuir que subjecta un cap esfèric i massís de ferro amb protuberàncies punxegudes. Hi ha diversos tipus de maces, de les quals s'usaven amb una mà o amb dues, i

aquelles que en porten una, dos o tres esferes enganxades en les seues cadenes corresponents. La maça de cadenes és una arma bastant utilitzada al llarg de la Baixa Edat Mitjana en tot el context europeu, testimoniada per multitud de representacions.

El cap de maça depositat al Museu d'Alcoi (inventari 137/2017 – M03/008) és una esfera quasi perfecta, amb un apèndix inferior per a poder enganxar la cadena. Té una alçària màxima de 5,35 cm amb l'apèndix, només l'esfera és de 3,60 cm i té 3,65 cm de diàmetre. L'apèndix és gairebé circular, amb unes mesures d'1,10 cm d'alçada, 1,50 cm d'amplària i 1,30 cm de diàmetre. L'esfera està fabricada amb dues meitats, amb una mida d'1,80 cm d'alçada cadascuna; està dotada de 16 protuberàncies còniques a manera de punxes, molt desgastades, disposades en grups de cinc en una fila inferior, una mitjana i una superior, amb una en el centre superior. Pesa 221,63 grams.

No és l'única arma que ha aparegut al castell d'Alcalà. L'any 1983 es va depositar un punta de viratò de balles-ta (inventari 91/83), construïda a partir d'una làmina metàl·lica plegada, i dotada amb una punta massissa de forma piramidal i base triangular. Aquest projectil presenta una longitud de 5,70 cm. També hi entrà en depòsit una punta de daga o coltell (inventari 92/83), de ferro, amb punta circular i zona central amb nervadura. La peça es troba doblada per l'extrem inferior, on presenta trencament (Rubio, 1988: 42, 44; els dibuixos de les peces es troben en la figura 17, pàg. 45 *op. cit.*). Els dos elements d'armament van aparèixer durant els treballs arqueològics efectuats en l'interior del castell l'any 1983, en concret en l'anomenada «cata A».

També es troba en procés d'estudi una darrera peça de metall que s'interpreta com la beina o folre d'una possible daga (fig. 7). Es troba molt manipulada pel seu últim propietari, que sembla que va retallar amb tisores, i amb una certa dificultat per les mosses que s'hi aprecien, algunes parts, les millor decorades, per a conservar-les en un lloc o manera que desconeixem. I és que aquesta peça presenta un ric programa decoratiu que la fa força interessant. Està realitzada amb una làmina fina de llautó daurat, de només 0,01 cm de gruix, muntada sobre una estructura de cuir; per a tancar la làmina, es va doblegar sobre ella mateixa, per damunt de l'estructura, adaptant-la a la forma general, i deixant-la sense soldadura de forja. Quedava subjecta, llavors, perquè no s'obriera, amb almenys quatre abraçadores (les que s'han conservat): una de petites dimensions en la punta, una altra també petita prop de la primera, una tercera en el centre, dotada d'una anella per a poder enganxar la beina a una tira o corretja, i una darrera en l'extrem on la peça es troba trencada. Cap de les abraçadores no es troba tampoc soldada.

La beina és força interessant. En una de les cares, en la banda distal, s'hi conserva un conjunt amb decoració incisa de tipus geomètric, indeterminada de moment, per davall d'un motiu compost per un cor travessat per una espasa. El terç fort de la fulla s'insereix per la part davantera i superior del cor, mentre que el terç feble apareix per la banda inferior i oposada. En la configuració de l'espasa, típica dels segles

Figura 7. Beina de la donació del castell d'Alcalà.

baixmedievals, s'aprecia un pom circular, mànec lleugerament cònic i llarg, i guarnició recta. La resta de l'espai es troba decorat amb línies i composicions geomètriques.

La cara contrària està millor conservada que l'anterior, segurament per no presentar cap motiu complex. La decoració, també incisa, és en aquest cas únicament geomètrica, composta per cassetons amb estrelles de huit puntes esquemàtiques, motius linials i trencats indeterminats, aspes i conjunts de bandes horitzontals.

Quant a les dimensions, s'ha calculat en 31 cm de llargària màxima conservada (recordem que la peça es troba trencada per la seua banda proximal), i una amplària distal d'1,15 cm, central de 3,40 cm i proximal de 3,95 cm; el gruix general és d'aproximadament 0,6 cm. La punta de la beina no es troba tancada, sinó que presenta un orifici quasi circular d'1,10 cm per 1,20 cm (en l'interior, 0,85 cm per 0,90 cm). Per acabar, l'anelleta per a l'enganxament a una tira de cuir o a una corretja, és semicircular, amb la part inferior recta, que passa per dins de l'abraçadora central de la beina: té una alçada d'1,20 cm, una amplària d'1,60 cm i un gruix màxim de 0,05 cm. Sembla estar fabricada amb bronze sobredaurat.

Datar aquesta peça és, ara per ara, complicat. Allò més segur és que es tracte d'una beina de daga cristiana, potser situada cap als voltants del segle XIV, amb una certa influència dels tallers musulmans peninsulars. De qualsevol manera, caldrà esperar fins a finalitzar l'estudi que se n'està duent a terme per a obtenir resultats millors i respostes fiables.

Per acabar, només cal fer referència al conjunt ceràmic donat juntament amb aquests objectes metàl·lics. S'ha identificat, de moment, un gran volum de peces ceràmiques de producció valenciana, procedents dels tallers de Paterna i Manises, juntament amb produccions catalanes i algunes poques de procedència encara no determinada. Tot el conjunt pot datar-se en època cristiana, entre els segles XIII i XVI, i allò més curiós és que no ha aparegut cap fragment que es pugui adscriure a època islàmica. No és que al castell

d'Alcalà no n'hi haja: n'hem localitzat en els fons antics del museu, sobretot en les bosses pertanyents a l'excavació arqueològica de l'any 1983. La qüestió es troba en l'acurada selecció que va dur a terme Juan Faus sobre el material: encara que manquen percentatges, podem avançar que tota la ceràmica és decorada, i que la major part del conjunt està composta per vores i bases, amb solers decorats. Sembla abundar la ceràmica amb decoració de blau cobalt sobre base estannífera, valenciana i en baixa proporció catalana, juntament amb la ceràmica vidrada blanca. Per darrere d'aquestes dues, apareix una gran quantitat de ceràmica en verd i manganés, de producció valenciana sobretot, però també catalana: abunden les sèries clàssiques, com les de microelements o les pseudoheràldiques, i només en dos casos hem pogut identificar, de moment, zoomorfs, i en un d'aquests una escena antropomorfa. A la cua queden les produccions amb decoració de reflex metàl·lic, totes elles valencianes, i per davall encara les decorades amb blau i daurat. No hi ha pràcticament fragments d'obra aspra.

Pel que fa a les sèries tipològiques, s'aprecia un elevat percentatge de ceràmica de servei de taula, sobretot escudelles, tavachs, talladors, tudoneres i plats, seguits pels pitxers de producció valenciana i, per acabar, els elements d'il·luminació, compostos per llànties de pic, idèntiques a les almohades (alguna de les quals podria ser islàmica), i de peu alt. Hi ha molt poca ceràmica de cuina, d'emmagatzematge, arquitectònica o d'usos múltiples, com poden ser llibrells i bacins: apareixen només algunes olles i cassoles, i també tapadores; aquest aspecte s'explica perquè tota aquesta ceràmica utilitària no havia estat recollida per Juan Faus, a causa de la manca de decoració.

Tant el conjunt ceràmic com les peces metàl·liques ens permeten inserir en un context determinat el penjant, però és un context massa ampli, situat entre el segle XIII cristià i el segle XV/XVI. No obstant això, els objectes de metall semblen acurtar el període cronològic entre els segles XIV i XV. De qualsevol manera, el gran problema de tota aquesta donació el representa la manca de context arqueològic.

6. EL REFLEX D'UNA CLASSE SOCIAL PRIVILEGIADA

Malgrat no disposar del context arqueològic del conjunt depositat l'any 2017, a causa de les circumstàncies de la recuperació de les peces com ja hem comentat, hem pogut acotar una cronologia més o menys precisa per als materials als quals hem tingut accés. Les restes ceràmiques són les més senzilles de datar, pel fet que les sèries formals i decoratives es troben ben estudiades i cada cop millor seqüenciades (Menéndez Fueyo i Pina, 2017; Menéndez Fueyo i Pina, 2018). Encara que continuen en fase d'estudi, podem dir que es mouen en un període cronològic entre els segles XIII i XVI, el qual coincideix amb el període d'ocupació cristiana del castell d'Alcalà. No oblidem, però, que es tracta d'una mostra esbiaixada, perquè és fruit d'una selecció en què es considerarà més important la qualitat i la decoració, que no altres aspectes que podrien aportar-nos molta més informació addicional.

Sembla, fins i tot, que encara podríem reduir més la cronologia dels materials ceràmics, pel fet que quasi no apareixen decoracions figurades en verd i manganés, i són comunes aquelles esquemàtiques i pseudoheràldiques, ben seqüenciades en la primera meitat del segle XIV, abans de la irrupció dels blaus cobalt i els blaus i daurats. Especialment interessant serà, en un futur pròxim, la identificació de les ceràmiques catalanes, que ens ajudaran a reconstruir una altra peça del trencaclosques de la colonització cristiana del territori valencià.

El repertori ceràmic no forma part necessàriament d'una vaixel·la luxosa, però altres materials de la donació de Juan Faus sí que reflecteixen una certa posició social privilegiada. És el que ocorre amb la beina de daga o coltell, decorada, i també amb el penjant que ens ha ocupat en aquestes pàgines.

Els penjants són elements d'encàrrec, lligats a personatges amb capacitat per a mantenir un cavall. Aquests animals no es trobaven a l'abast de tothom, pel fet que el seu manteniment resultava car, de manera que les classes baixes o populars empraven altres bèsties per a la càrrega i per al desplaçament, com els rucs o les atzembles. L'engalanament dels cavalls afegeix una nota de distinció social, a la qual els estaments més baixos de la societat rarament podrien accedir, sobretot pel que fa a peces artesanes d'encàrrec.

El penjant del castell d'Alcalà no sembla lligat a cap família en concret, almenys pel que sabem de moment. Mostra un motiu central que hem interpretat com pseudoheràldic, a la manera de la vaixel·la sobretot en verd i manganés de la primera meitat del segle XIV: emblemes que aporten una sensació de noblesa, quan els seus propietaris no són nobles. És possible que el penjant fóra encarregat per un personatge benestant, algú capaç de mantenir un cavall, com podria ser un cavaller, però que no havia accedit a l'estament noble. En aquest sentit de classe social privilegiada s'ha d'entendre el context del penjant, i potser també de la beina: peces cares, de cert luxe, però no tant luxoses com les que podien mostrar els nobles o les famílies més riques.

Penjant, beina i cap de maça de cadenes, que podrien datar-se cap a la segona meitat del segle XIV o, potser, amb major probabilitat ja dins del segle XV, ens indiquen l'existència en el castell de cavallers, petita noblesa o rics homes per damunt de les classes més senzilles, però per davall, i sovint bastant per davall, de la noblesa benestant o la burgesia de les ciutats, amb majors possibilitats econòmiques.

AGRAÏMENTS

Volem expressar el nostre agraïment a Josep Maria Segura, director del Museu Arqueològic d'Alcoi en el moment de la realització d'aquest treball, per totes les facilitats prestades per a l'accés a tots els materials de la donació de Juan Faus i dels depòsits antics referents al castell d'Alcalà. També a Josep Torró per la confiança depositada per a l'estudi del penjant i de la resta de materials pertanyents a la donació, i per la seua inestimable ajuda.

NOTES

1. La nomenclatura i funció dels elements de l'arnès del cavall quasi no ha variat des de la Baixa Edat Mitjana fins als nostres dies. El pitral és la corretja que se cenyeix al pit del cavall per a assegurar que la cingla de la sella, la qual fixa la sella de muntar passant pel tòrax de l'animal, no es moga del seu lloc i es capgiri en pujar-se'n el genet. Per la seua banda, les galteres són les dues corretges que es troben disposades cadascuna en una galta del cavall per a subjectar des de la testera la brida de l'animal.
2. Allò que la literatura castellana, que tradicionalment més s'ha ocupat de l'estudi d'aquestes peces, denomina «pieza de jaez».

BIBLIOGRAFIA

- BAZZANA, A. (1992): *Maisons d'al-Andalus: Habitat médiéval et structures de peuplement dans l'Espagne orientale*, 2 vols. Madrid, Casa de Velázquez.
- BAZZANA, A., CRESSIER, P., GUICHARD, P. (1982): *Les châteaux ruraux d'al-Andalus. Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*. Madrid, Casa de Velázquez.
- BURNS, W. C. G., CHEVEDDEN, P. (1999): *Negotiating cultures: Bilingual surrender treaties in Muslim-Crusader Spain*. Brill Academic Publications
- EIROA, J. A., MARTÍNEZ, A. (2016): Sobre pinjantes y piezas de jaez bajomedievales: a propósito de un aplique decorado procedente del castillo de Lorca. *Alberca, Revista de la Asociación de Amigos del Museo Arqueológico de Lorca*, 14; pp. 147-155.
- EPALZA, M. DE (1984): Funciones ganaderas de los albacares, en las fortalezas musulmanas. *Sharq al-Andalus: estudios mudéjares y moriscos*; pp. 47-53.
- GESTOSO Y PÉREZ, J. (1899): Las industrias artísticas antiguas en Sevilla (Apuntes para el prólogo de un libro). *Homenaje a Menéndez Pelayo*. Madrid.

- GONZÁLEZ, V. (1994): *Emaux d'Al-Andalus et du Maghreb*. Aix en Provence.
- GUICHARD, P. (1982): Los castillos musulmanes del norte de la provincia de Alicante. *Anales de la Universidad de Alicante. Historia Medieval*, nº 1: 29-46.
- GUICHARD, P. (2001): *Al-Andalus frente a la conquista cristiana: los musulmanes de Valencia (siglos XI-XV)*. Madrid, Biblioteca Nueva. Valencia, Universitat.
- LIZANA, J. G. (1997): Apliques metálicos de la indumentaria militar medieval aragonesa con emblemas heráldicos. *Emblema*, 3; pp. 435-438.
- MARTÍN ANSÓN, Mª L. (1986): La colección de pinjantes del Museo Lázaro Galdiano. *Goya*, 193-195; pp. 57-65.
- MARTÍN ANSÓN, Mª L. (1994): *Catàleg de xapes de guarniment*. Fons del Museu Frederic Marès. Barcelona.
- MARTÍN ANSÓN, Mª L. (2004): *La colección de pinjantes y placas de arnés medievales del Instituto Valencia de Don Juan en Madrid*. Madrid, Ediciones de la Universidad Autónoma de Madrid.
- MARTÍN ANSÓN, Mª L. (2005): Amuletos-talismanes para caballos, en forma de creciente, en la España medieval. *Archivo Español de Arte*, LXXVIII, 309; pp. 5-21.
- MENÉNDEZ FUEYO, J. L., PINA, J. (2017): Cerámicas para un nuevo reino. La cerámica de la repoblación feudal en la Poble medieval de Ifach (Calp, Alicante). *MARQ, Arqueología y Museos*, 8; pp. 101-133.
- MENÉNDEZ FUEYO, J. L., PINA, J. (2018): Organización y producción cerámica en los siglos XIII-XIV en el Reino de Valencia: la cerámica medieval de la Poble de Ifach. *La pobla medieval de Ifach (Calp, Alicante): 10 años de arqueología medieval en el Penyal d'Ifach (2005-2015)*. Alacant, Museu Arqueològic d'Alacant – MARQ; pp. 179-219.
- MONTEVERDE, J. L. (1939): *El tesorillo de Briviesca*. Zarauz, Ed. Icharopena.
- MORALES, Mª D. C. (1996): El simbolismo animal en la cultura medieval. *Espacio, Tiempo y Forma*, serie III, Historia Medieval, t. 9; pp. 229-255.
- OLAGUER-FELIU, F. DE (1993): Catálogo de la colección de pinjantes y de piezas de jaez de caballo medievales del Museo Arqueológico Nacional. *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, XI, 1-2; pp. 89-106.
- ORTEGA, J. R., ESQUEMBRE, M. A. (2010): El estudio del material metálico de época medieval del Castell de Castalla. *El Castell de Castella. Arqueología, arquitectura e historia de una fortificación medieval de frontera* (Menéndez Fueyo, J. L., Bevià, M., Mira, J. A., Ortega, J. R., coords.). Alacant, Museu Arqueològic d'Alacant – MARQ; pp. 171-181.
- RIQUER, M. DE (1968): *L'arnès del cavaller. Armes i armadures catalanes*. Barcelona.
- RODRÍGUEZ PEINADO, L. (2014): Grulla. Base de Datos Digital de Iconografía Medieval. Universidad Complutense de Madrid. Recurs en línia, <https://www.ucm.es/bdiconografia-medieval/grulla>.
- RUBIO, F. (1988): *L'Ull del Moro. Catálogo de yacimientos y materiales altomedievales y musulmanes*, nº II. Alcoi, Ajuntament d'Alcoi.
- SÁNCHEZ, M. (inèdit): *La moneda barcelonesa d'argent en la ciutat de València (ss. XIII-XIV). Estudi del tresor del carrer de la Llibertat*. Tesi de doctorat.
- SEGURA, J. M^a, TORRÓ, J. (1985): *Torres i castells de l'Alcoià-Comtat*. Alacant, Congrés d'Estudis de l'Alcoià-Comtat.
- TORRÓ, J. (2006): *El naixement d'una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*. València, Publicacions de la Universitat de València.

